

Wańkowicz niedoczytany

W dniach 15–16 października 2024 roku odbyła się konferencja naukowa poświęcona twórczości Melchiora Wańkowicza, zatytułowana „Wańkowicz niedoczytany”. Zorganizowały ją: Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Uniwersytet Łódzki, Uniwersytet Śląski w Katowicach oraz Uniwersytet Wrocławski. Inspirację dla jej pomysłodawców stanowiła 50 rocznica śmierci pisarza.

Inicjatorzy wydarzenia – Urszula Glensk, Jan Galant, Zbigniew Kopeć, Beata Nowacka, Grzegorz Nowak, Magdalena Wasąg oraz Aleksandra Ziółkowska-Boehm – wychodzili z założenia, że twórczość Wańkowicza zasługuje na ponowne odczytanie. Domaga się ona wieloaspektowej refleksji oraz nowych ujęć literaturoznawczych, uwzględniających współczesne perspektywy badawcze. List konferencyjny zawierał zaproszenie do poszukiwania odpowiedzi m.in. na pytania: w jaki sposób Wańkowicz zdołał opowiedzieć burzliwe dzieje XX wieku? Jaki był jego wpływ na rozwój teorii literatury faktu? Jak kształtował swoją karierę pisarską i wydawniczą? Zachęcano również do rozmów o biografii, gestach autobiograficznych, wyborach życiowych i osobowości pisarza, a także o jego archiwum i represjach politycznych, jakich doświadczał. Na tom „Porównań” zatytułowany *Wańkowicz niedoczytany* składają się przede wszystkim artykuły uczestników konferencji, których problematykę przedstawiamy krótko poniżej.

Magdalena Piechota w pracy *Między kobiecym i męskim. Obraz rodziny i relacji w „Szczeniących latach” Melchiora Wańkowicza* przygląda się opisowi

świata w tej wspomnieniowej gawędzie. Podkreśla mityzujące podejście pisarza do dzieciństwa i młodości spędzonych na Kresach dawnej Rzeczypospolitej, analizując dwa odmienne modele wychowania w matriarchalnych Nowotrzebach na Kowieńszczyźnie oraz w mentalnie kontrastujących z nimi Kałużycach na ziemi mińskiej.

Piotr Głuszkowski w artykule „*Opierzona rewolucja*” – rzeczywistość i fikcja w reportażu Melchiora Wańkowicza o Związku Sowieckim analizuje tekst będący efektem krótkiego pobytu pisarza w ZSRR w 1933 roku. Wańkowicz stara się w nim rozprawić ze stereotypami dotyczącymi Związku Radzieckiego, koncentrując się na roli jednostki w społeczeństwie socjalistycznym.

Mikołaj Paczkowski w tekście *Reporter w szatach turysty. Pierwszy rejs transatlantyku „Batory” oczami Melchiora Wańkowicza* śledzi podwójną aktywność autora – jako dziennikarza i turysty – analizując relację z dziewiczego rejsu „Batorego” w 1936 roku ze stoczni we włoskim Monfalcone do Gdyni.

W artykule Magdaleny Wasąg zatytułowanym „[...] cudownie skryte, pulsujące jakimś odmiennym sensem życie”. Melchior Wańkowicz i ptaki tytułowe zwierzęta ukazane są jako nośniki wartości uniwersalnych. Autorka wychodzi od kresowych, młodzieńczych doświadczeń Wańkowicza, aby przejść do szerszego kontekstu – do Polesia, a następnie do obserwacji ornitologicznych pisarza w Ameryce.

Refleksje Wańkowicza na temat kresowej szlachty, jej społecznej roli oraz Kresów zawarte w *Szczenięcych latach* i cyklu reportaży publikowanych w „Kurierze Porannym” pod zbiorczym tytułem *Znowu siejemy w Polsce B* są przedmiotem zainteresowania Zbigniewa Kopcia w pracy *Wańkowicz, szlachta, Kresy i państwo*.

Temat szlachty i jej aktywności społeczno-politycznej w kontekście wieloetnicznych obszarów pogranicza podejmuje także Urszula Glensk w artykule *Kresy – marzenie i utopia. O niepublikowanej książce Melchiora Wańkowicza*. Autorka przedstawia również genezę i dzieje kolekcji reportaży *Znowu siejemy w Polsce B*, drukowanych w latach 1937–1938.

Analizą dyskursu historii gospodarczej w ostatnim przedwojennym reportażu Wańkowicza – *Sztafecie*, której jednym z głównych tematów był Centralny Okręg Przemysłowy – zajmuje się Paweł Tomczok w pracy *Dyscypliny industrializacji. Wokół „skokowej” „Sztafety” Melchiora Wańkowicza*.

Roman Bobryk w pracy *Wrzesień żagwiący* Melchiora Wańkowicza na tle powojennych pamiętników i historiografii kampanii wrześniowej analizuje zbiór relacji z początku II wojny światowej, w którym Wańkowicz jako jeden z pierwszych opisał udział ZSRR w napaści na Polskę i jej okupacji we wrześniu 1939 roku.

Jan Galant w tekście *Zimnowojenna Ameryka w oczach europejskiego pisarza. „W ślady Kolumba” Melchiora Wańkowicza i „Amerikafahrt” Wolfganga Koeppena* dokonuje analizy porównawczej trylogii amerykańskiej Wańkowicza i reportażu Koeppena, zastanawiając się, w jaki sposób doświadczenie zimnej wojny wpłynęło na ich ogląd Ameryki.

Piotr Weiser w artykule „Wy nadmiarem proroctwa więcej szkodzicie, niż pomagacie”. Żydzi Wańkowicza prezentuje opinię reportera na temat historii i obyczajowości Żydów, którą określa mianem „melizmu”. Autor stawia tezę, że według Wańkowicza jedyną kategorią łączącą Żydów z Polską była (lub była) w przeszłości) wspólnie zamieszkiwana przestrzeń.

Olga Płaszczewska, na podstawie materiałów archiwalnych, przedstawia relacje Alfreda Jesionowskiego z Towarzystwem Wydawniczym „Rój” i jego twórcą, Melchiorem Wańkowiczem. Omawia także list Wańkowicza do Jesionowskiego dotyczący reportażu *Na tropach Smętka*. Tytuł jej pracy brzmi: *Z międzywojennej krytyki literackiej. Nieznany list Melchiora Wańkowicza do Alfreda Jesionowskiego*.

Justyna Szczęśna w artykule „Jaki jest Wańkowicz, to wiemy”. Co wiedzieli Czesław Miłosz, Jerzy Giedroyc i inni zastanawia się nad miejscem Wańkowicza w przestrzeni paryskiej „Kultury”. Analizuje korespondencję pisarza z Czesławem Miłoszem, a następnie – czytając dzienniki Marii Dąbrowskiej – podejmuje próbę odpowiedzi na pytanie, jak Wańkowicz był postrzegany po powrocie z emigracji.

Wątek korespondencji Wańkowicza z Giedroyciem pojawia się również w tekście Anny Saignes zatytułowanym „Po piórku należy skurwysynom wyrwać to oskorupienie...”. *Wokół korespondencji Jerzego Giedroycia i Melchiora Wańkowicza (1945–1963)*. Autorka koncentruje się na procesie krystalizacji dwóch koncepcji pojmowania wolności, reprezentowanych przez Wańkowicza i redaktora „Kultury”, które – choć oparte na wspólnych fundamentach – z czasem stawały się coraz bardziej przeciwstawne.

Także Beata Nowacka pozostaje w kręgu paryskiej „Kultury” i Wańkowicza. W pracy *Świadkowie XX wieku. Melchior Wańkowicz – Józef Czapski* wskazuje na pokoleniowe podobieństwa w doświadczeniach obu pisarzy. Skupia się na ich korespondencji, analizując dynamikę łączącej ich relacji.

Monika Wiszniowska w tekście *Ile Wańkowicza w Szczygłe?* analizuje *Prosto od krowy* oraz *Karafkę La Fontaine’a* Wańkowicza i *Fakty muszą zatańczyć* Mariusza Szczygła. Zauważa, że lektura książki Szczygła wskazuje na ponadczasowość refleksji zawartych w Wańkowiczowskiej teorii reportażu.

Katarzyna Krzak-Weiss w pracy *Od Stefana Norblina do Mieczysława Bermana. Kilka uwag o okładkach publikacji spod znaku trzech pszczoł* analizuje

projekty graficzne autorstwa Stefana Norblina, Tadeusza Gronowskiego, Henryka Nowiny-Czernego oraz Mieczysława Bermiana. Dowodzi, że współwłaściciele „Roju” – Wańkowicz i Marian Kister – mieli pełną świadomość siły wizualnego oddziaływania okładek na odbiorców i potrafili tę wiedzę skutecznie wykorzystać.

Mikołaj Jazdon w tekście *Reporter jako scenarzysta i aktor. O roli Melchiora Wańkowicza w realizacji filmu dokumentalnego Jerzego Passendorfera „Melchior Wańkowicz. Opowieść o bitwie Monte Cassino. Fragmenty wspomnień” (1971) i jego zmienionej wersji z 1992 roku* analizuje okoliczności powstania dwóch wersji filmu dokumentalnego Jerzego Passendorfera – z udziałem Wańkowicza – o bitwie o Monte Cassino. Omawia również jego dystrybucję, recepcję, zaangażowanie pisarza w proces produkcyjny oraz postawę samego reżysera.

Problematykę filmową w twórczości Wańkowicza podejmuje także Jacek Nowakowski w artykule *Wańkowicz a współczesne kino wojenne. „Czerwone maki” Krzysztofa Łukaszewicza*, dokonując analizy porównawczej książek Wańkowicza o bitwie o Monte Cassino z fabularnym filmem *Czerwone maki* (reż. Krzysztof Łukaszewicz, 2024). Autor konkluduje, że film Łukaszewicza pozbawiony jest osobistego i emocjonalnego zaangażowania, a także obrazowości dzieł pisarza, ograniczając się do rocznicowego schematu ekranowego.

Barbara Krupa w tekście *Melchior Wańkowicz w warszawskim „Roju” i nowojorskim „Roy”*. *Obraz pisarza na podstawie materiałów znajdujących się w Roy Publishers Archive* przywołuje mało znane fakty dotyczące powojennych relacji byłych współwłaścicieli Towarzystwa Wydawniczego „Rój”. Koncentruje się zwłaszcza na działaniach wspierających Wańkowicza podejmowanych przez Kisterów oraz organizacje polonijne w USA i Kanadzie.

Maciej Łuczak w pracy *Proces karny Melchiora Wańkowicza* opisuje oskarżenie i uwięzienie pisarza, a także proces karny, który wytoczono mu w związku z podpisaniem przezeń Listu 34. Analizuje strategię, jaką obrał Wańkowicz w czasie postępowania sądowego i po wydaniu wyroku skazującego.

Grzegorz Nowak w artykule *Melchior Wańkowicz a cenzura. Próba analizy na przykładzie „Ziela na kraterze”, „Na tropach Smętka” oraz fragmentów „Znowu siejemy w Polsce B”* pokazuje mechanizmy działania cenzury prewencyjnej – zarówno instytucjonalnej, jak i redakcyjnej – w okresie PRL wobec wybranych dzieł Wańkowicza oraz ich wpływ na znaczenie i recepcję utworów.

Monika Bednarczuk w tekście *Nad trumną Wańkowicza. Cenzura PRL wobec śmierci i pogrzebu autora „Hubalczyków”* opisuje reakcję cenzury na szeroki rezonans, jaki w społeczeństwie wywołały śmierć i pogrzeb pisarza w 1974 roku. Liczne afirmatywne wypowiedzi prasowe, pełne uznania dla zmarłego, wzbudziły niezadowolenie władz, które w odpowiedzi wydały

zakaz publikacji kolejnych tekstów poświęconych Wańkowiczowi i jego dorobkowi.

Rozważania dotyczące osoby i twórczości Melchiora Wańkowicza podsumowuje Aleksandra Ziółkowska-Boehm – jego ostatnia współpracowniczka i autorka licznych prac poświęconych życiu i twórczości autora *Na tropach Smętka*. Tytuł jej artykułu brzmi: *Wańkowicz odczytywany. Archiwum pisarza*. Całość tomu zamykają recenzje. Kinga Piotrowiak-Junkiert omawia pracę Dóry Czeferner *Kultúrmisszió vagy propaganda? Feminista lapok és olvasóik Bécsben és Budapesten* (Budapest 2021), zaś Lenka Németh Vítová recenzuje książkę *Tvoření literaturou. Společné dějiny český a německý psané literatury českých zemí (1760–1920)* pod redakcją Václava Petrboha i Václava Smyčky (Praha 2024).

Jesteśmy przekonani, że prace, które tu publikujemy, pokazują Wańkowicza i jego twórczość z wielu perspektyw. Umożliwią zobaczenie go jako reportera i zgłębienie jego sztuki reportażu. Pozwolą zrekonstruować poglądy pisarza oraz zrozumieć opisywany przez niego świat, który nie ograniczał się tylko do własnego podwórka. Ułatwią też analizę relacji łączących go z innymi, ważnymi dla polskiej kultury postaciami oraz zaprezentują człowieka uwikłanego na różne sposoby w życie społeczne i politykę – zarówno II Rzeczypospolitej, jak i PRL. Mamy nadzieję, że numer „Porównań” z zebranymi w nim pracami zajmie ważne miejsce wśród pozycji dotyczących twórczości autora *Na tropach Smętka* i bynajmniej nie zakończy dyskusji nad dziełem Melchiora Wańkowicza, ale – przeciwnie – będzie ją tylko podsycał.

Tom wydano dzięki wsparciu Jej Magnificencji Rektor Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, prof. dr hab. Bogumiły Kaniewskiej, oraz dziekanów Wydziału Filologii Polskiej i Klasycznej UAM: prof. dr. hab. Tomasza Mizerkiewicza i dr. hab. Krzysztofa Skibskiego, prof. UAM; dziekanów Wydziału Filologicznego Uniwersytetu Łódzkiego: prof. dr hab. Joanny Jabłkowskiej i prof. dr. hab. Rafała Zarębskiego, a także kierownika Zakładu Literatury Polskiej XX i XXI wieku w Instytucie Filologii Polskiej i Logopedii na Wydziale Filologicznym UŁ, dr. hab. Tomasza Bocheńskiego, prof. UŁ; Jego Magnificencji Rektora Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach, prof. dr. hab. Ryszarda Koziołka, dziekana Wydziału Humanistycznego UŚ, prof. dr. hab. Adama Dziadka, oraz dyrektora Instytutu Literaturoznawstwa na Wydziale Humanistycznym UŚ, dr. hab. Jana Kucharskiego, prof. UŚ; a także Jego Magnificencji Rektora Uniwersytetu Wrocławskiego, prof. dr. hab. Roberta Olkiewicza.

Zbigniew Kopeć,
Grzegorz Nowak